

*Seminarium och paneldebatt
i Uppsala den 19 april 2010*

Rättssäkerhet i vågskålen

Juridiken och psykologin

Domstolarnas "blockering"

Brita Sundberg-Weitman, f.d. hovrättsråd

Rigmor Robèrt, läkare och psykoterapeut

Presentation av Stiftelsens projekt rörande domstolars
psyklogiska föreställningar i sexualbrottmål.

Thérèse Juel, journalist

Thomas Wettergren, samhällsvetare

Beskrivning av projektet rörande domstolars
psykologiska föreställningar i sexualbrottmål

Thérèse Juel, journalist

Thomas Wettergren, samhällsvetare

Rättsstaten och sanningen

Stig Centerwall, advokat

Vårdsnads mål och sexualbrottmål

Lena Hellblom Sjögren, dr.leg. psykolog

Utsagepsykologin inom rättsväsendet

Nils Wiklund, docent rättspsykologi

Barnkonventionen i bakvatten

Bertil Wennergren, f.d. regeringsråd

Stiftelsen Rättsstatens Vänner

www.rattsstatensvanner.se

Brita Sundberg-Weitman, Rigmor Robèrt

Gruppens uppgift:

Med belysning från olika vetenskapliga fält skall undersökas några typer av mål i våra domstolar, exempelvis mål om omhändertagande av barn, i vilka domstolarna lätt kan fastna i en form av blockering.

Rättsstatliga utgångspunkter

- Ett grundlagsbud – 1:9 RF – påbjuder saklighet och opartiskhet i offentlig verksamhet. Dessutom har förarbetena till 1980 års socialtjänstlag en särskild erinran ”om denna också för de sociala myndigheternas verksamhet grundläggande regel” (prop. 1979/80:1 s 397).

- Såväl LVU som internationella konventioner – t ex Europakonventionen om mänskliga rättigheter och Barnkonventionen – förutsätter tillgång till **rättslig prövning** av beslut att tvångsvis skilja barn från föräldrar.

- I förvaltningsrätten gäller att en tvångsåtgärd inte får vidtas om syftet kan uppnås med en annan, för den enskilde mindre ingripande åtgärd (proportionalitetsprincipen).

Problem

- Socialutredningar är ofta av undermålig kvalitet, varken sakliga eller opartiska. Det får numera anses notoriskt och brukar förklaras med brist på utbildning och erfarenhet samt stor personalomsättning.

- Domstolarna utreder sällan påståenden om att uppgifter i socialutredningen är felaktiga eller partiska. Många gånger är det material som skickas till domstolen så omfattande att det kan te sig orimligt betungande att dels ta ställning till vad som är relevant, dels utreda sanningshalten i bestridda, relevanta uppgifter.

- Domstolarna vill möjligen inte ha ifrågasättande advokater.

- JO utreder inte klagomål om att socialutredningar är osakliga eller partiska.

- I många fall ställs domstolen inför fait accompli genom att en enda person i socialnämnden har genomfört ett tvångsomhändertagande med motivering att domstolens beslut ”inte kan avvaktas”.

- Expertutlåtanden som socialnämnden åberopar utgår från ”det psykodynamiska synsättet”, en riktning som bygger på psykoanalys. Åskådningen anses numera inte ha något vetenskapligt värde, då den inte kan falsifieras. Allt kan godtyckligt tolkas som tecken på vad som helst.

Några förslag för bättre rättssäkerhet

•

Det material som tillställs domstolen skall inte innehålla andra uppgifter än sådana som bedöms relevanta. De kan samlas i en rapport som förses med en sammanfattning som med hänvisning till olika punkter i rapporten i konkret form anger grunden för antagande att föräldrarna brister i omsorg eller att hemmet eljest medför påtaglig fara.

•

LVU skall kodifiera en grundläggande proportionalitetsprincip: tvångsomhändertagande får inte ske om mindre ingripande åtgärder (t ex hjälp med bostad eller ekonomi) skulle räcka för att uppnå syftet.

•

Regeln om omedelbart omhändertagande bör stramas upp.

Hur man sedan skall förmå domstolar och JO att ta sina granskande uppgifter på allvar är en fråga som nog bara kan hanteras med uppmärksam debatt.

2010-04-12

Presentation vid seminariet 2010-04-19 av Stiftelsens projekt rörande domstolars psykologiska föreställningar i sexualbrottmål.

Sedan andra halvan av 1970-talet har synen på sexualbrott skärpts både i lag och i praxis. Utvecklingen har berört alla sidor av rättsväsendets hantering av dessa brott och motiverats av en önskan att på alla sätt stärka brottsoffrets ställning. Straffpåföljderna har blivit strängare, gärningsbeskrivningarna har utvidgats, preskriptionstiderna har förlängts och skadestånden har höjts, för att ta några exempel. Man föreskrev också att brottsoffren skulle behandlas på ett hänsynsfullt och vänligt sätt.

I början av 1990-talet passerades en milstolpe då HD i flera vägledande domar öppnade för möjligheten att på vissa villkor döma till ansvar utan annan grund än målsägandens anklagelser. Det avgörande blev då domstolens bedömning av målsäganden trovärdighet. Under de följande nästan tjugo åren har många fällande domar avkunnats i mål där den tilltalade nekar till brott samtidigt som teknisk bevisning och relevanta vittnesmål saknas. I praktiken innebar många av dessa avgöranden att de verkliga skälen för domen förblev outtalade. Även i högre instans ansågs det fullt acceptabelt att de subtila intryck som lett domstolen till ett avgörande i trovärdighetsfrågan inte formulerades explicit. Bedömningens själva kärna blev därigenom osynlig och till sin natur okänd. Man skulle kunna tro att kraven på en noggrann granskning av målsägandens uppgifter under dessa förhållanden skulle skärpas. I stället blev det snarare tvärtom. Kraven på speciellt hänsynstagande till målsäganden ledde i många fall till att förhørsledare och domstolar undvek att ställa hårda och känsliga frågor och försvarsadvokater tilläts inte att fullgöra sin uppgift på det sätt de önskade. Det förefaller också som om möjligheten att grunda domen enbart på en trovärdighetsförklaring ibland på ett negativt sätt påverkat förundersökningens kvalitet. Det kunde verka onödigt att lägga ned ett omfattande arbete på en gedigen förundersökning när domen ändå grundades på en trovärdighetsförklaring av målsäganden.

I många av dessa rättegångar spelade den tilltalade en undanskymd roll. Dennes trovärdighet behövde inte prövas eller vägas mot målsägandens trovärdighet. Vad försvaret haft att säga refererades ofta mycket knapphändigt. Skälen för domstolens ställningstagande till försvarets invändningar redovisades inte.

I brottmål förmodas domstolarna sträva efter att finna sanningen och att kunna fastställa vad som verkligen hänt. Saknas bevisning i vanlig mening måste domstolen göra en bedömning av utsagornas rimlighet. Beskrivningar av de berörda uppträdande, reaktioner och handlingssätt i samband med de påstådda händelserna

måste bedömas med avseende på hur realistiska, sannolika och rimliga de är. I sådana bedömningar spelar psykologiska föreställningar en viktig roll. Dessa kan vara såväl uttalade som outtalade. Det framgår sällan explicit av domen vilken betydelse sådana föreställningar haft för domslutet, men indirekt framgår ofta av resonemanget att de kan ha varit avgörande. Så t ex kan betoning av att målsäganden gråter tyda på föreställningen att den som gråter talar sanning.

Ur främst rättssäkerhetssynpunkt är det då givetvis mycket viktigt att domarens, åklagarens och advokatens föreställningar om psykologiska förhållanden är så korrekta som möjligt och inte strider mot dominerande uppfattningar inom psykologi, psykiatri och neurovetenskap.

Under senare år har den här typen av brott kommit att uppmärksammas allt mera och det framstår allt tydligare att domar som endast bygger på en trovärdighetsbedömning av målsäganden inte lever upp till rimliga krav på säkerhet i bedömningen. Psykologisk forskning visar att även erfarna förhørsledare inte lyckas bedöma en persons trovärdighet bättre än utfallet om man singlar slant i fall då bevisning saknas. HD har också i ett par uppmärksammade domar under sommaren 2009 förklarat att det inte räcker med att den ena parten anses mera trovärdig än den andra.

Med hänsyn till den betydelse som psykologiska föreställningar kan antas ha för bedömningen förbereder nu Stiftelsen ett projekt, vars syfte är att belysa vilka föreställningar som är vanliga och hur väl de stämmer överens med det aktuella kunskapsläget. Inom Stiftelsen har utarbetats en projektbeskrivning som vänder sig till studerande på något högre nivå som söker uppsatsämnen och kan tänka sig att företa studier inom det relativt vida område som tecknas i projektbeskrivningen. Stiftelsen kan eventuellt hjälpa till med finansieringen av forskningsarbetet, förmedla förlagskontakter och andra kontakter samt erbjuda de medverkande att delta i Stiftelsens pristävlingar. Projektbeskrivningen är relativt löst utformad och innehåller många uppslag. Avsikten är att den studerande utifrån sina egna förhållanden och önskemål skall kunna finna ett uppsatsämne inom beskrivningens vida ramar. Ämnesområdet kan lämpa sig för tvärvetenskaplig forskning t ex inom psykologi och juridik, eller temaforskning.

För att illustrera hur psykologiska föreställningar eller resonemang som bygger på sådana kan te sig i sexualbrottdomar skall vi återge några citat ur en dom från Helsingborgs tingsrätt 2002. Fler citat ur domen finns i projektbeskrivningen.

Sid. 14: *”Tingsrätten grundar sin bedömning av målsägandens trovärdighet på vad som iakttagits vid förhören med målsäganden vid huvudförhandlingen och på Kenneth Linds vittnesmål (målsägandes psykoterapeut)”*.

Sid. 14 – 15: *”Det har inte framkommit något som tyder på att här skulle vara frågan om s . k falska minnen eller berättelser framkallade genom otillbörlig eller ovetenskaplig påverkan.”*

Sid. 15: *”Uttrycket (det bär det självupplevdas prägel) har i detta mål fått en mycket konkret och påtaglig innebörd då målsäganden fysiskt och psykiskt starkt reagerat under förhören rörande vissa åtalspunkter. Hon har haft ett mycket tydligt kroppsspråk.”*

Sid. 16: *”A har uppgett att hon inte ville prata med honom (brodern) om vad som pågick, eftersom han inte mådde bra själv. Kenneth Lind har förklarat att tystnaden inte är onormal för syskon i liknande situationer.”*

Sid. 16: *”Det är ostridigt att hon (målsäganden) under tiden hon bodde på Öland samt även senare tog kontakt med sin pappa för att få komma hem, vilket kan förefalla märkligt med hänsyn till vad hon uppgett sig ha varit med om. Kenneth Lind har berört frågan om bindningen mellan offer och förövare. Hans analys ger vid handen att A:s förhållningssätt till sin pappa inte behöver vara så märkligt.”*

Det här målet blev känt under namnet ”Fallet Ulf” tack vare Hannes Råstams program i SVT:s programserie ”Uppdrag granskning”. Både pappan och hans vän, som båda dömdes till långa fängelsestraff, friades senare av hovrätten efter resning i HD.

Thérèse Juel, Thomas Wettergren, Lasse Hagborg

STIFTELSEN RÄTTSSTATENS VÄNNER

Arbetsgrupp:

Thomas Wettergren

Lasse Hagborg

Thérèse Juel

Beskrivning av projektet rörande domstolars psykologiska föreställningar i sexualbrottmål

Bakgrund

Sedan 1970-talet har synen på sexualbrott skärpts successivt i både lag och praxis. Genom bland annat brottsofferrörelsens inflytande har brottsoffrens ställning stärkts på flera sätt. I början av 1990-talet öppnade HD i flera vägledande domar för möjligheten att på vissa villkor döma till ansvar utan annan bevisning än målsägandens anklagelser. Det avgörande blev då domstolarnas bedömning av målsägandens trovärdighet. I snart tjugo år har många domar avkunnats på sådana grunder. Först under sommaren 2009 fastställde HD i ett par uppmärksammade domar att enbart det faktum att den ena parten framstår som mer trovärdig än den andra inte är tillräckligt för fällande dom.

I brist på teknisk bevisning, relevanta vittnesmål och med en tilltalad som nekar till brott har naturligt nog psykologiska överväganden fått ökad betydelse för domstolarnas argumentation. Själva trovärdighetsbedömningen är en form av psykologisk bedömning grundad på bland annat det intryck målsäganden gjort i rätten. Det blir då betydelsefullt vilka psykologiska föreställningar domstolens ledamöter har och hur väl de stämmer överens med det aktuella kunskapsläget. För att få denna fråga närmare belyst har Stiftelsen tagit initiativet till ett projekt för studier av olika aspekter av domstolars psykologiska föreställningar. Fokus är således i första hand inriktat på domstolens ledamöter.

Se även presentationen av projektet på (www.rattsstatensvanner.se).

Projektbeskrivning:

Projektbeskrivningen vänder sig främst till studerande på något högre nivå vid universitet och högskolor som söker uppsatsämnen och kan ha intresse av att delta i Stiftelsens pristävlingar. Projektbeskrivningen/förstudien är avsedd att ge en orientering om ämnesområdet och ledtrådar för egen forskning och uppsatsarbete.

Ämne: Psykologiska föreställningar hos domstolar så som de återspeglas i domar rörande sexualbrottmål.

1. Studiens karaktär och syfte

Författaren går igenom ett större antal domar rörande sexualbrott för att identifiera och kartlägga de föreställningar om psykologiska förhållanden som förekommer i domarna. Fokus bör ligga på domstolens ställningstagande till föreliggande underlaget och på domskälen. Både klart uttalade föreställningar och underförstådda sådana bör uppmärksammas. Dessa bör sedan analyseras och studeras med avseende på om de avviker från den etablerade forskningens ståndpunkt. Viktigt kan också vara i vilken utsträckning de bildar ett mönster eller sammantaget en tendens i viss riktning, t ex anpassning till vissa politiska modeåsikter. Studien bör ej vara endast karläggande

utan även kritiskt granskande. Syftet med studien från Stiftelsens synpunkt är att få fram ett material som kan ha betydelse såväl för utredning och fortsatt reformarbete inom rättsväsendet som för samhälldebatten i stort.

2. Studiens utformning

Studiens ämnesområde kan omfatta alla typer av sexualbrott och såväl fällande som friande domar på alla nivåer inom rättsväsendet. Till domar räknas även Riksåklagarens skriftliga förklaringar till Högsta domstolen. Studien kan också koncentreras till någon form av allvarlig och förhållandevis frekvent sexualbrottslighet t ex våldtäkt. I den mån de förekommer kan även åklagares och vittnens föreställningar beröras. Av särskilt intresse är de föreställningar som redovisas av inkallade experter och vårdpersonal, som kuratorer, socialsekreterare, terapeuter, psykologer och läkare. Begreppet psykologiska föreställningar bör förstås i vid bemärkelse. Många sådana är enkla och vitt spridda inom befolkningen, t ex föreställningen att män är mer aggressiva än kvinnor.

En svårighet kan vara att identifiera underförstådda föreställningar. Ibland kan kompletterande intervjuer behöva göras för att få klarhet i vad domstolen menar. En annan svårighet kan vara att bestämma vad som är den etablerade uppfattningen inom psykologi och neurovetenskap rörande en viss fråga. Bedömningar av det slaget kan redovisas i form av en diskussion.

Studien kan också inriktas på eventuellt förekommande vanföreställningar som fått stort och förödande genomslag i bevisvärderingen. Ett exempel härpå kan vara föreställningen om "bortträngda minnen".

3. Exempel på psykologiska föreställningar

Vi har granskat ett antal domar, i de flesta fall avseende sexuella övergrepp mot barn och funnit flera exempel på underförstådda eller uttalade psykologiska föreställningar. En iakttagelse gäller de tilltalades kön. De är nästan alltid män. Detta är ett empiriskt faktum snarare än en psykologisk föreställning men orsakerna till att det förhåller sig så kan mycket väl böttna i psykologiska föreställningar. Uppgifter om vilka som begår sexuella övergrepp mot barn från bl. a RFSU visar att en betydande andel av övergreppen begås av kvinnor och av andra barn. Varför männen blir anmälda och lagförda men inte kvinnorna kan bero på flera faktorer bl. a vissa psykologiska föreställningar om män. Sådana kan vara:

- att män har svårare att kontrollera sin sexualitet än kvinnor
- att män har en starkare sexualitet än kvinnor
- att män i större utsträckning är pedofiler
- att män har mindre empatisk förmåga än kvinnor
- att män är mer hänsynslösa och/eller rebelliska än kvinnor

De kvinnor som ändå blir lagförda för dessa brott tycks ofta bli friade eller dömda till avsevärt lindrigare påföljd än männen.

Om dessa hypotetiska antaganden bekräftas av större undersökningar kan studier av endast denna fråga räcka som ämne för flera studien.

Ett annat förhållande som slår läsaren vid genomgång av sexualbrottdomar är bristen på intresse för vad den tilltalade har att säga till sitt försvar. Detta kan möjligen förklaras av de riktlinjer för bedömning av sexualbrottmål som HD angett i vägledande domar från början av 1990-talet. Av dessa framgår att fällande dom kan grundas enbart på rättens bedömning av

målsägandens trovärdighet. Ingenting sägs om den tilltalades trovärdighet. Som förklaring till ointresset för den tilltalade hänvisas ibland till att de tilltalade nästan alltid ljuger om sin skuld och att det därför inte är någon idé att fråga ut dem närmare. Här bakom kan dölja sig föreställningen att män ljuger oftare än kvinnor i frågor om ansvar för begångna gärningar. Alternativt kan föreställningen gälla att män generellt är mera lögnaktiga än kvinnor.

Inte sällan är de tilltalade i mål gällande sexuella övergrepp mot barn män i mogen ålder. De är tidigare ostraffade och har ett dokumenterat sexuellt intresse för vuxna kvinnor. Man frågar sig om det är möjligt att sådana män slår om i mogen ålder och blir hänsynslösa pedofiler. Här kan urskiljas två psykologiska föreställningar. Enligt den ena kan vissa män framgångsrikt dölja sin sexuella läggning fram till 55 – 60-års ålder för att då plötsligt upphöra att förstå sig och ge fritt utlopp för sin böjelse. Enligt den andra kan en man spontant byta sexuell inriktning i medelåldern.

En förklaring till att sådana frågor sällan ställs kan vara domstolarnas allmänna ovilja att koppla gärningspåståenden till frågor om motiv och personlighet/karaktär.

I vissa mål anklagas den tilltalade för att ha genomfört ett stort antal våldtäkter under en mycket begränsad tid. Särskilt om anklagelserna gäller äldre män måste man fråga sig vad som är rimligt och möjligt när det gäller tillsynes normala mäns förmåga och intresse för sådant. Här kan finnas en föreställning om att män har en nästan obegränsad förmåga till sexuell aktivitet hela livet. Ibland kan även spåras en besläktad föreställning, nämligen att män alltid är beredda att ta vilka risker som helst och betala vilket pris som helst för att få sexuell tillfredsställelse.

Vad gäller målsäganden framställs dessa vanligen som hjälplösa offer utan egen sexualitet. Kvinnans reaktion på det som påstås ha inträffat beskrivs ofta som ett trauma som leder till posttraumatisk stress. Ibland drivs dessa föreställningar så långt att även ett mindre allvarligt övergrepp antas leda till psykisk ohälsa under många år, kanske hela livet. Frågan är komplex, bl. a. därför att kvinnans situation och övergreppens karaktär kan variera mycket. Om målsäganden "mår dåligt" anses detta inte sällan tyda på att hennes anklagelser är sanna och att hon "måste" ha blivit utsatt för de övergrepp hon berättar om. Möjliga alternativa förklaringar berörs sällan. En besläktad föreställning som ibland kommer till uttryck i domarna är att målsägandens berättelse "måste" vara sann därför att det saknas alternativa förklaringar till varför hon berättar som hon gör. "Det måste ha gått till så här ty varför skulle hon annars berätta så".

Många gånger har målsägandens uppgifter vuxit fram under flera polisförhör, ibland med olika förhørsledare. Uppgifterna kan variera avsevärt och innehålla många motsägelser utan att målsägandens trovärdighet blir ifrågasatt. Här bakom döljer sig ofta en mer eller mindre uttalad föreställning om "bortträngda minnen". Man tänker sig att övergreppet var så traumatiskt att målsäganden för att slippa den smärta minnet härav ger upphov till har "trängt bort" minnet från medvetandet. För att locka fram dessa "bortträngda" minnen krävs då psykoterapi och/eller många förhör där förhørsledaren lirkar fram sanningen. Toleransen för motsägelser och felaktiga uppgifter blir då hög.

En föreställning som förekommer både underförstått och uttalat är att unga kvinnor aldrig frivilligt inlåter sig på sexuellt umgänge med äldre män. "Äldre" kan här avse personer i 40 – 50-årsåldern.

Att det kan finnas mindre tilltalande motiv som hämndbegär eller girighet bakom målsägandens anklagelser berörs sällan eller aldrig av domstolarna. De mycket höga skadestånd som utdöms även för mindre allvarliga övergrepp kan uppenbart utgöra en

lockelse för mindre nogräknade personer. Enligt en undersökning inom EU sommaren 2009 har Sverige en mycket högre frekvens av anmälningar om våldtäkt än jämförbara länder vilket tyder på förekomsten av förbisedda orsaker.

När det gäller övergrepp mot barn, vanligen inom familjen, sägs dessa ofta ha pågått under längre tid. Av vissa domar framgår att omgivningen – mor, syskon, lärare etc. – inte har lagt märke till något ovanligt eller oroande i målsägandens beteende. Domstolarna fäster sällan något avseende härvid utan tycks föreställa sig att en liten flicka kan bli sexuellt utnyttjad under flera år utan att de anhöriga och andra som har med målsäganden att göra märker att något är på tok.

Det finns en rik flora av förställningar om vad som är eller troligen är symptom på tidigare sexuella övergrepp. Det kan gälla diffusa, allvarliga symptom som allvarliga ätstörningar, depressioner och självskadebeteenden men också sådant som sängvätning eller motvilja mot filmjolk. Inte sällan leder iakttagelsen av olika uttryck för att en flicka ”mår dåligt” till att anklagelser om övergrepp formuleras. Dessa förställningar om ”symptom” spelar således en viktig roll. En studie kan mycket väl begränsas till frågan om det överhuvudtaget finns några säkra tecken på att sexuella övergrepp har förekommit.

4 Citat ur domstolarnas bedömning jämte datum och målnummer

... hämtade ur ett arkiv med 13 olika åtal som behandlats i tingsrätter och senare i hovrätter.

1. Östersunds tingsrätt, mål B 914-03, 2005-01-26
Sid. 8: *”Minnet fungerar så att det utvecklas, nya detaljer dyker upp efterhand och berättelsen blir därför fylligare. Såvitt tingsrätten kan bedöma har X berättelse utvecklats på ett sådant sätt som står i överens bestämmelse med hur minnet fungerar.”*
2. Hovrätten för Övre Norrland, mål B 51-09, 2009-04-29
Sid. 4: *”Hovrätten finner att det kan hållas för visst att X måste ha varit så pass vaken att han var medveten om att han genomförde ett samlag med målsäganden och att hon i det läget sov.”*
3. Örebro tingsrätt, mål B 1068-03, 2004-04-02
Sid. 14: *”Målsägandenas uppgifter är i många avseenden så detaljerade att det mot bakgrund av deras ålder knappast är möjligt att de fabulerar härom.”* (målsägandenas ålder var 10 – 12 år vid händelserna).
4. Linköpings tingsrätt, mål B 1954-05, 2005-09-14
Sid. 19: *”Särskilt de tre äldsta flickorna har, även om man helt bortser från de uppgifter de själva lämnat härom, uppvisat mycket tydliga och klassiska tecken på att de varit utsatta för sexuella övergrepp såsom självsvält, försök att skada sig själva, dissociation, att regrediera och gå tillbaka till ett barnsligt beteende, isolering, ett utmanade sexualiserat beteende och oresonlig skräck för män.”*
5. Gotlands tingsrätt, mål B 914-05, 2009-04-07
Sid 15: *”M1 och M2 har inte förrän 2005, många år efter det att de påstådda övergreppen upphörde, berättat om dem. Tingsrätten anser att det i och för sig inte är särskilt märkvärdigt. Det måste sägas vara allmänt känt att den aktuella brottsligheten till sin art begås i lönnedom och att det där uppstår och vidmakthålls en mycket speciell relation mellan offer och förövare. Denna relation bygger ofta på ett ömsesidigt hemlighållande där såväl offer som förövare har mycket att förlora på att det inträffade kommer till andras kännedom.”*

6. Örebro tingsrätt, mål B 2014-06, 2006-07-26
 Sid 23: *"Mot detta skall (namn på den tilltalade – en kvinna) berättelse som innehåller förklaringar till hennes kontakter med Albert och dennes halvsyster och till det umgänge som hon har utövat med dem vilka förklaringar enligt tingsrättens mening framstår som fullt naturliga och som med hänsyn till den beskrivning hon lämnat om sig själv som en något udda person som snabbt går ned på ett barns nivå och blir naiv även innehåller acceptabla förklaringar till en del märkliga meddelanden av sexuell innebörd som hon har sänt till Albert via 'kamrat.com', vilka meddelanden i sig inte kan leda till slutsatsen att det förevarit en fysiskt sexuell kontakt mellan henne och Albert."*
 (åklagarens ansvarsyrkande i målet är våldtäkt mot barn enligt 6 kap 4§ 1 st brottsbalken)
7. Helsingborgs tingsrätt, mål B 3019-01, 2002-01-15
- a. Sida 13: *"I mål av nu förevarande slag (sexuella övergrepp mot barn) är det inte ovanligt att en eller flera händelser framstår med större skärpa än andra för målsäganden och att uppgifterna i övrigt visserligen omfattar ett stort antal tillfällen med är vaga eller sammanfattande. Detta kan bero på att det utövade våldet någon gång varit av särskilt slag eller att någon annan yttre händelse ger stöd för minnet."*
 - b. Sid 14: *"Tingsrätten grundar sin bedömning av målsägandens trovärdighet på vad som iakttagits vid förhören med målsäganden vid huvudförhandlingen och Kenneth Linds (målsägandens psykoterapeut) vittnesmål."*
 - c. Sid 14. *"Det har inte framkommit något som tyder på att här skulle vara fråga om s.k. falska minnen eller berättelser framkallade genom otillbörlig eller ovetenskaplig påverkan."*
 - d. Sid 15: *"Hon (målsäganden) har hörts om varje åtalspunkt för sig och fort blivit trött. Hon har i vissa situationer 'stängt av sig' mentalt och känslomässigt, vilket hon uppgett också påverkat hennes minne vid förhörstillfället. Kenneth Lind har förklarat att det är en valig psykisk skyddsmekanism."*
 - e. Sid 15: *"Av Kenneth Linds uppgifter framgår att personer som utsatts för den här typen av brott har stora svårigheter att berätta spontant och sammanhängande om händelseförloppet."*
 - f. Sid 15: *"Uttrycket (det bär det självupplevdas prägel) har i detta mål fått en mycket konkret och påtaglig innebörd då målsäganden fysiskt och psykiskt starkt reagerat under förhören rörande vissa åtalspunkter. Hon har haft ett mycket tydligt kroppsspråk."*
 - g. Sid 15: *"Ett barn i den åldern (8 – 10 år) har inte en vuxen persons förmåga att bedöma t ex tid och geografiskt avstånd."*
 - h. Sid 16: *"A har uppgett att hon inte ville prata med honom (brodern) om vad som pågick, eftersom han inte mådde så bra själv. Kenneth Lind har förklarat att tystnaden inte är onormal för syskon i liknande situationer."*
 - i. Sid 16: *"Det är ostridigt att hon (målsäganden) under den tid hon bodde på Öland samt även senare tog kontakt med sin pappa för att få honom komma hem, vilket kan förefalla märkligt med hänsyn till vad hon uppgett sig ha varit med om. Kenneth Lind har berört frågan om bindning mellan offer och förövare. Hans analys ger vid handen att A:s förhållningssätt till pappan inte behöver vara så märkligt."*

j. Sid 17: "Kenneth Lind har uppgett att A enligt hans uppfattning berättar för (honom) att hon måste få det ur sig och bearbeta sina upplevelser."

k. Sid 17: Kenneth Lind har gjort den bedömningen att en person som uppvisar de starka symtom och så stort beteende som A uppvisade i början på sin vistelse på Ekbacken bär på ett djupt trauma, som har sin grund i mycket exceptionella händelser i livet och att det i A:s fall varit frågan om sexuella övergrepp."

l. Sid 17: "De exempel som Bo Larsson lämnat på A:s ovana att ljuga ger inte sken av att vara annat än hos barn vanlig företeelse att låta fantasin flöda, kanske för att förgylla en torftig tillvaro."

* * * * *

Rättsstaten och sanningen

Vad jag syftar till är endast att offentligt dryfta ett offentligt missförhållande.

Franz Kafka

Livet, sa Joe Butensky,
är som en kopp te.
Om man frågade hur han menade
svarade han, hur skall jag veta?
Jag är väl ingen filosof.

Om ni frågar mig vad är sanning blir mitt svar. Hur skall jag kunna veta? Jag är väl ingen filosof. Men du kan fråga i domstolen. Där kan man till och med se sanningar som inte finns.

Vi har problem i vårt land. Vi vill inte se sanningen. Den sanning som skulle visa att rättsstaten brottas med ett antal systemfel. Detta gör att vi gräver oss allt djupare ner i en lögn.

Låt mig nämna namnen Osmo Vallo, Bo Larsson och Thomas Quick. Tre fall som rättsstaten haft att brottas med under många år. De här fallen är inte några olycksfall i arbetet, inte några tillfälligheter, utan tre flagranta fall som visar att vårt rättssystem inte fungerar. Nu är det så att det inte räcker med dessa tre fall. I Felaktigt dömda finns ytterligare fall och jag tror att snart sagt varje brottmåls-advokat kan ta fram ett antal fall där det gått snett.

Holländaren Maarten Blok står åtalad för att uppe på en container ha slagit en polis i huvudet med en påk. Blok förnekar. Åklagaren visar röriga filmer och påstår att i den röran sker överfallet på polismannen. Saken tycks vara klar. Två polismäns sanningar mot den tilltalade. Men där fanns andra filmer än åklagarens. Filmer som visar att det inte var Blok som var gärningsman utan en helt annan person. Men skam den som ger sig. Det var inte denna händelse, säger polismännen. Det där är inte jag, säger den polisman som uppträdde som målsägande. Han påstår slutligen att när han blev överfallen hade han ingen sköld.

Natten mellan rättegångsdag 1 och rättegångsdag 2 blev kort och krävde en resa till ett telefonsbolag i Köpenhamn. Jag hade nämligen trott mig kunna se ett hjälmnummer.

I rätten nästa morgon presenterade jag bilder på överfallet. Klara bilder på en hjälm med nummer O2954. Målsägandens hjälm. Då lät det så här i mitt förnyade förhör med polismannen.

Polisman O 2954: Jag ser att polismannen på bilden har mitt hjälmnummer.

Advokaten: Så kan vi se att också den polismannen, nämligen O 2954, har en sköld... kan du se det?

P: Ja, jag ser.

A: Du måste ju ha haft en sköld!

P: På dom här bilderna så har polismannen en sköld, ja.

A: Du måste alltså haft en sköld där.

P: Det är som jag säger, på den här bilden så har polismannen sköld ja.

I fallet Blok såg åklagaren sanningar hos polismännen, sanningar som inte fanns.

En taxichaufför som förnekade en fortkörning åtalades och dömdes i tingsrätten. Han kom till mig och ville överklaga och faktiskt lyckades han övertyga mig. Bingo. Allt var falskt. Jag krävde in originalfoton från polisen som jag förstörde. Fel bil och fel plats trots, två vittnande polismän. Hovrätten friade. Naturligtvis. Men ingen av polismännen åtalades. Men åklagaren och tingsrätten hade sett sanningar som inte fanns.

Conny Andersson blev skjuten i foten på Vasaplatsen. Han bevakades av polis i flera dagar på sjukhuset av polis. Man tömde hans kamera på alla bilder. Skall jag tillägga att han var fotograf. Allt blev nedlagt och han får leva med en förstörd fot och utan sina filmer. Ingen åklagare ville ta i den byken. Här ville ingen se sanningen.

En chefsrådmannan med stort intresse för karriären kände sig så drabbad i samband med 2001 i Göteborg att han dömde en yngling för att denne skulle ha kastat en sten i huvudet på en polisman. Det fanns bara ett krux. En sådan gärning ingick inte i åtalet. Påståendet saknade verklighetsbakgrund. Man såg sådant man ville se.

Men vad kan den göra som tappat greppet om verkligheten? Den chefsrådmannen ville se en egen sanning, en sanning som inte fanns.

Apropå Joe Butensky så blir jag filosof varje gång jag tänker på honom och filosofens viktigaste fråga kommer då fram. Vad är sanning?

Polisaspiranten på polishögskolan vet. Han har fått lära sig. Allt han framledes säger i en domstol är sant. Han får inte tveka. I domstolen lägger han till det viktigaste. Det för varje nitisk domare så avgörande.

Hur säker är du, frågar åklagaren.

Till ett hundra procent blir svaret.

Se där nu fick vi fram en sanning och domaren är mer än nöjd eftersom en vittnande polisman varit till hundra procent säker.

Göran Lambertz försökte slå på håll på myten att polismän inte ljuger. Vi vet hur det gick. Den etablerade sanningen om ickeljugande polismän finns fortfarande kvar.

Jag har ett påstående: Kollektiv mytbildning kan bli till etablerad sanning i våra domstolar. Alltså grupperingar i vårt samhälle samlar sig på olika sätt runt ett påstående. Sant eller falskt spelar mindre roll, huvudsaken är att det gynnar den gemensamma saken, att man når målet.

Man säger att polismän inte ljuger, man säger att barn inte ljuger om övergrepp, man säger att kvinnor inte ljuger om våldtäkter. Sådana påfund är fortfarande i många domstolar etablerade sanningar som får ligga till grund för fällande domar. Och så har vi den fule gamle gubben vars utseende och ålder övertygade en rådman om mannens skuld bortom rimligt tvivel. Det är tur att man är ung och vacker.

Rena lögner och rena fabuleringar skapade av icke rumsrena motiv kan alltså bli till sanningar i våra domstolar.

Landets makthavare, landets journalister, landets jurister och då menar jag domare, åklagare men kanske främst advokater, visar med några få undantag en förvånansvärd likgiltighet inför de problem rättsstaten uppvisar. Alla tiger och hukar i buskarna.

Varför håller man käften? Av det Hannes Råstam visat, av det som vi kan läsa om i Felaktigt dömda, av det jag lagt fram, framstår det som uppenbart att vi behöver få en förändring till stånd.

Inledningsvis behöver vi en sådan resningskommission som den norska som jag tidigare skrivit om. Men detta är naturligtvis inte tillfyllest. Vi måste förändra systemet. Åklagare och poliser får inte sitta i samma stol. Poliser får inte utreda varandra. Kanske är en reningskommission också nödvändig. Juristutbildningen måste förändras och förbättras. Plugghästar göra sig fortsättningsvis icke besvär. Man måste lära sig stava till praktik och livserfarenhet. Den påstått objektive åklagaren måste skärskådas. Vi måste purra ut de sovande advokaterna. Varför är likgiltigheten så väl utvecklad bland advokaterna?

Det finns ytterligare saker att säga. Jag tillbringade de bästa femton åren av mitt liv på världshaven. Där var sanning ingenting annat än sanning. Bortsett från stunderna på ljugarbänken efter vakten.

Under mina trettio år i rättsstaten har sanningen med åren blivit en allt mer sällsynt fågel.

Till sist. Så typiskt. När vi talar om behovet av en slags resningskommission visar den svenska självbilden näbbar och klor. Vi vet bäst. Den svenska makthavaren sitter på pottan och ropar: Kan själv. Kan själv.

Då svarar jag makthavaren med en fråga. Hannes Råstam är det namnet bekant? Och jag lägger till René Descartes. Är det namnet bekant. Han lär ha skrivit om metoden att rätt bruka sitt förstånd.

Stig Centerwall

Rättssäkerhet i vågskålen

Juridiken och psykologin

Seminarium i Uppsala den 19 april 2010, anordnat av Stiftelsen Rättsstatens Vänner

Anförande av Lena Hellblom Sjögren, fil dr, leg psykolog, mail@testimonia.se

Sedan 20 år arbetar jag som psykologiskt sakkunnig utredare av komplicerade vårdnadsmål och sexualbrottmål. Ju längre jag, som psykolog med proppen i juridik, arbetar inom rättssystemet desto mindre förstår jag av hur det kan fungera som det fungerar. T.ex. anser jag att det för att upprätthålla förtroendet för rättssystemet i en demokratisk rättsstat värd namnet vore bra om dess företrädare kunde tillstå att fel begåtts, när fel begåtts. Så som i många av våra mest omtalade rättsfall, inte minst det som bildat grunden för denna stiftelses tillkomst.

Hösten 2008 hade Anders Agell och jag e-mailutbyte om en inte så vanlig aspekt av styckmordsfallet utifrån en artikel jag då just skrivit i Juridisk Tidskrift. Mamman till en av de utpekade läkarna drev incestanklagelser som hon inte vann framgång med. Hon påstod därefter ett samband med styckningen av Catrine da Costa. Dottern avskildes, med läkares och psykologers stöd, helt och hållet från sin far och från faderns familj. Denna dotter, som nu är vuxen, har fått växa upp helt avskild från sin pappa och sina rötter på pappans sida – med sin mammas med fleras konstruerade monsterblid av sin pappa. Hennes rättssäkerhet har som jag ser det helt satts åt sidan, liksom hennes lagliga och mänskliga rättigheter.

Åsidosättande av barnets rättssäkerhet och kränkningar av barnets lagliga och mänskliga rättigheter ser jag i de flesta av de fall jag utrett. Legio är också kränkningar av grundlagens krav på saklighet och opartiskhet i utredningar och myndighetsutövning.

Lagparagrafer som kränks:

Föräldrabalken 6 kap 1§:

”Barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. Barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.”

Föräldrabalken 6 kap 2a§:

”Barnets bästa skall vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge.

Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet skall det fästas avseende särskilt vid

risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligt förs bort eller hålls kvar eller annars far illa, och

barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna.

Hänsyn skall tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad.”

Europeiska MänniskorättsKonventionen, EMK

Artikel 8: ”1. Var och en har rätt till skydd för privat- och familjeliv, sitt hem och sin korrespondens.

2. Offentlig myndighet får inte ingripa i denna rättighet annat än med stöd av lag och om det i ett demokratiskt samhälle är nödvändigt med hänsyn till den nationella säkerheten, den allmänna säkerheten eller landets ekonomiska välbefinnande, till förebyggande av oordning eller brott, till skydd för hälsa eller moral eller till skydd för andra personers fri- och rättigheter.”

FNs konvention om barnets rättigheter, kortfattat kallad Barnkonventionen:

Artikel 8 :

”1. Konventionsstaterna åtar sig att respektera barnets rätt att behålla sin identitet, innefattande medborgarskap, namn och släktförhållanden såsom dessa erkänns i lag, utan olagligt ingripande.

2. Om ett barn olagligt berövas en del eller hela sin identitet, skall konventionsstaterna ge lämpligt bistånd och skydd i syfte att snabbt återupprätta barnets identitet.”

Artikel 9:

”1. Konventionsstaterna skall säkerställa att barn inte skiljs från sina föräldrar mot deras vilja utom i de fall då behöriga myndigheter, som är underställda rättslig överprövning, i enlighet med tillämplig lag och tillämpliga förfaranden, finner att sådant åtskiljande är nödvändigt för barnets bästa (the best interests of the child). Ett sådant beslut kan vara nödvändigt i ett särskilt fall, t ex vid övergrepp mot eller vanvård av barnet från föräldrarnas sida eller då föräldrarna lever åtskilda och ett beslut måste fattas angående barnets vistelseort.

En definition av barnets bästa, utifrån dessa lagar och människorätsartiklar:

Barnets bästa är att få ha nära kontakt med båda sina föräldrar, få god omvårdnad, få växa upp utan övergrepp och med bibehållen identitet.

Barnets bästa i denna mening kränks i de vårdnadskonflikter, ofta med inslag av övergreppsanklagelser, där den ena föräldern, ofta får samhällets (socialtjänsten, BUP, polis, domstolar, tillsynsorgan) stöd, i sin kamp mot den andra föräldern. Barnet avskiljs från den ena av sina föräldrar, ofta under förevändning att barnet behöver skyddas. I isolering från den förälder barnet avskilts från/skyddats från påverkas barnet till att införliva sin omgivnings avståndstagande till den avskurna föräldern. Barnet uttrycker efter en tids isolering och påverkan till synes som sin egen vilja att barnet inte vill träffa den avskurna föräldern.

I mitt forskningsprojekt "Barnets bästa och barnets mänskliga rättigheter i svåra vårdnadskonflikter," analyserar jag 60 fall av avskiljande och påverkan till avståndstagande som jag utrett 1990-2010. Slutrapport kommer hösten 2011.

Mycket schematiskt om två av fall:

Barn som avskiljs från en pappa:

1. Mamma påstår efter skilsmässa och nyfött tredje barn att pappan utsatt döttrarna 2 och 4 år gamla för sexuella övergrepp.
2. Mamman går till BUP, hon får vid första mötet rådet att skydda barnen från biofar och att anmäla honom.
3. Mamman blir trodd av alla i samrådsgruppen, åtal väcks.
4. Barnen tillåts inte ha någon kontakt med sin pappa, när pappan friats är barnen rädda för honom. 18 år har gått utan någon kontakt alls.

Barn som avskiljs från en mamma:

1. En pojke berättar under sina mammaveckor för sin mamma att han blir slagen av sin äldre halvbror när han är hos sin pappa, pojkens skador dokumenteras av läkare vid tre tillfällen.
2. Pappan säger att mamman hjärntvättar pojken att säga att dumma saker händer hos pappan.
3. Pappan blir trodd, han placeras på ett utredningshem med sonen och sin nya familj under sex veckor. När mamman avlöser pappan för att få sin föräldraförmåga utredd omhändertas pojken hennes fjärde dag – och placeras hos pappan.
4. LVU upphävs av Kammarrätten, pojken tillåts inte ha någon kontakt med sin mamma, snart har fyra år gått.

I min i juristers ögon naiva föreställningsvärld - det fick jag höra redan för 20 år sedan – ingår att historisk sanning är eftersträvansvärd och en nödvändig grund för att kunna tillvarata rättssäkerhet och komma till korrekta bedömningar och domslut . Till mina föreställningar hörde också en tro på att lagar stiftas för att reglera mänskligt samliv – och att lagar och domslut skulle följas. Vidare har jag fram till ganska nyligen hyst föreställningen att våra tillsynsorgan så som länsstyrelsen/numera socialstyrelsen, JK och JO har varit organ för att utöva tillsyn över att de myndigheter som ingår i dessa tillsynsorgans tillsyn inte missbrukar sin makt gentemot enskilda människor. Dvs. jag har trott att tillsynsorganen har haft till uppgift att försvara den enskildas rättssäkerhet. Inte myndighetskollegors prestige. Genom svar jag nyligen fått från alla dessa tillsynsorgan har jag nu förstått att jag haft fel: visserligen har man svarat mig, är det deras uppgift att utöva tillsyn över att lagar och författningar efterlevs, men de lägger sig inte i myndigheternas bedömningar i sak.

För att tillvarata barnets lagliga och mänskliga rättigheter samt barnets rättssäkerhet finns det vissa åtgärder som skulle kunna vidtas:

- Upprätthålla klara skiljelinjer mellan olika funktioner så som mellan utredning och stöd/behandling, och mellan beslut och utvärdering av beslut.
- Låta oberoende utredare utreda källkritiskt med en kronologisk systematik, och med upptagande av noggranna anamnestiska uppgifter.
- Förbjuda hearsay och tillfälliga, subjektiva intryck som grund för bedömningar, beslut och domslut.
- Notera och dokumentera om en förälder motverkar barnets kontakt med den andra föräldern – och låta det väga tungt då barnets bästa vad gäller vårdnad, boende och umgänge skall avgöras.

Föredrag, Uppsala, 19 april, 2010

Utsagepsykologin inom rättsväsendet

av Nils Wiklund, docent i psykologi, särskilt rättspsykologi

Utsagepsykologiska utredningar har många gånger kunnat hjälpa domstolar att avgöra om utsagor om övergrepp varit grundade i verkliga händelser eller om de haft andra förklaringar. Jag kunde själv hjälpa till bl.a. i två av de fall som Justitiekanslern redovisade i rapporten "Felaktigt dömda" och jag och mina kollegor var bland de tidigaste att varna för metodproblem både i Quickmålet och i det s.k. styckningsmålet.

Trots det vill jag ifrågasätta om utsagepsykologin har en naturlig plats inom rättsväsendet. Jag ifrågasätter inte att utsagepsykologin är den bästa vetenskapliga metoden att avgöra sanningshalten i en berättelse, när ord står mot ord, men frågan är om rätten överhuvud skall pröva mål där bevisningen i huvudsak består av en berättelse, och där bevisningen egentligen bara består av en anklagelse. Samma problem uppstår om bevisningen består av ett erkännande utan annan bevisning, dvs. endast en berättelse från den misstänkte.

Vetenskapen och juridiken är två olika vägar för att utforska verkligheten, för att söka sanningen. Juridikens historia är avsevärt längre än vetenskapens. Bara i Sverige har rättsväsendet en historia på åtminstone tusen år, och internationellt en historia på kanske fyra tusen år (om vi tänker på Hammurabis epokgörande lagar), medan den moderna vetenskapen bara har en historia på några hundra år. En grundläggande och ibland dyrköpt juridisk lärdom är att man inte kan veta vad som är sant när ord står mot ord, och i sådana fall måste man alltså hellre fria än fälla.

Utsagepsykologin föddes faktiskt som ett försök att ifrågasätta denna juridiska erfarenhet. Det blir ju ett problem för rättstryggheten om vissa brott inte kan beivras, när det nämligen handlar om ett brott som av naturliga skäl begås utan andra vittnen än offret och utan att lämna spår som kan leda till teknisk bevisning, t.ex. övergrepp mot barn. Utsagepsykologin utvecklade då metoder för att granska om en berättelse grundade sig på verkliga upplevelser eller inte, och de metoderna hör till de viktigaste psykologiska vetenskapliga bidragen under 1900-talet. Metoderna syftade till att kunna visa att ett barns berättelse i vissa fall, efter noggrann granskning av alla uppkomstbetingelser och deras utvecklingshistoria, faktiskt måste bedömas vara grundad i en verklig upplevelse. Det innebar att en berättelse om ett övergrepp kunde bedömas som så tillförlitlig att den kunde räcka för en fällande dom. Visserligen fanns förstås just det utsagepsykologiska sakkunnigutlåtandet som stöd för barnets berättelse, men i grund och botten är det fortfarande en situation där ord står mot ord. Sakkunnigutredningen innebar alltid ett omfattande arbete, kanske ett par månaders granskningar av allt relevant material, och i början kunde det ses som ett stort framsteg för rättsväsendet att kunna beivra den här typen av brott. Sakkunniggranskningarna kunde förstås lika gärna visa att anklagelserna var ogrundade, eller att man inte kunde uppnå en säker slutsats, varför även rättssäkerheten måste anses tillfredsställd.

Varför vill jag då ifrågasätta att dessa vetenskapligt välgrundade och väldokumenterade utsageanalyser används inom rättsväsendet? Jo, det uppstod problem som så småningom avslöjade fundamentala skillnader mellan rättens och vetenskapens metoder för sanningssökande, skillnader som är så stora att metoderna knappast är förenliga.

Det började med att en grupp "pseudovittnespsykologer", utan adekvat utbildning, gjorde sakkunnigutredningar som endast imiterade de yttre formerna för en korrekt utförd utsagepsykologisk utredning. Jag samlade in samtliga utlåtanden från en av dem och det visade sig att hon utan undantag kom fram till att berättelsen om övergrepp var trovärdig. Detsamma gällde för de flesta i den gruppen av pseudovittnespsykologer. De kunde alltså inte skilja på sanna och falska berättelser, och resultatet måste ha blivit ett stort antal felaktigt dömda. Vid sidan av pseudovittnespsykologerna fanns förstås också övriga kliniskt verksamma barnpsykologer och barnpsykiatriker, som regelmässigt skrev partiska utlåtanden till stöd för åklagaren, ofta på grundval av direkt ovetenskapliga psykologtest (Ericametoden, projektiva test). Vi som hade en universitetsutbildning i utsagepsykologi varnade för konsekvenserna men utan att vinna större gehör; det tolkades bara som att psykologer av olika skolor bara bråkade med varandra.

Det principiella problemet var dock inte de dåliga utredningarna utan att rätten inte kunde se att utlåtandena saknade substans. Och hur kan det komma sig? En vetenskapligt utförd utsageanalys skall dokumenteras på ett sådant sätt att var och en, utan särskild skolning, skall kunna följa den skriftliga redovisningen och själv avgöra om slutsatserna är hållbara eller inte.

Men här kolliderar den vetenskapliga metoden med den rättsliga processuella metoden i brottmål, som bygger på bl.a. muntlighetsprincipen och omedelbarhetsprincipen. Hur skall domarna kunna bedöma ett skriftligt utlåtande på mellan femtio och hundra sidor, om det skall redovisas muntligt under en förhandling? Man kan givetvis inte läsa upp hundra sidor – det vore helt meningslöst. Den sakkunnige kan sammanfatta utlåtandet muntligt, vilket i regel varit fallet i mina egna utredningar, men det ger inte domarna och nämndemännen möjlighet att i detalj granska underlaget för slutsatserna. De blir utlämnade till att lita på auktoriteten hos den sakkunnige, och det är ju inte så stort problem om det är en korrekt utredning, men förödande om det är en bristfällig utredning. I stället för en muntlig sammanfattning kan man tänka sig att domstolens ledamöter får läsa utredningen i förväg, men det kan också bli fel. Jag har varit med om domare som säger att de "tagit del av" utlåtandet i förväg, men där deras frågor avslöjar att de inte alls läst det, och därför inte kunnat förstå så mycket av åklagarens och försvararens förhör med den sakkunnige. "Ta del av" behöver nämligen inte innebära mer än att ta emot en kopia. Och en nämndeman som verkligen läst utlåtandet i förväg klagade på att det var ett orimligt arbete att behöva läsa en så lång text utöver att sitta i förhandlingen, och hans inställning är fullt förståelig med tanke på den ringa ersättning nämndemän får för sina uppdrag. I värsta fall kan det gå som i ett av fallen med Justitiekanslerns "Felaktigt dömda" (fall nr 5). Efter resning i Högsta Domstolen gjordes en grundlig genomgång i Svea Hovrätt med ett flertal sakkunniga. Den tilltalades oskuld var väl dokumenterad på alla sätt, men det hindrade inte de båda nämndemännen att ändå anse att det fanns övertygande besvisning för hans skuld.

En annan lärdom av pseudovittnespsykologernas verksamhet är att en femårig utbildning kompletterad med en extra (privat) kurs i vittnespsykologi inte är tillräcklig för att göra korrekta analyser av utsagornas tillförlitlighet. Än farligare blir det då om juristerna själva tror sig kunna lära in utsagepsykologiska realitetskriterier för att bedöma om en berättelse är grundad i verkliga händelser eller inte. Vissa jurister har föreslagit att jurister skall lära sig de utsagepsykologiska principerna för att själva göra dessa bedömningar. Men halv kunskap är farligare än ingen kunskap. Eller som Alexander Pope uttryckte samma insikt: "A little knowledge is a dangerous thing." Vissa jurister tycks inte ha förstått att inte ens de mest kvalificerade utsagepsykologerna skulle kunna avgöra sanningshalten i ett vittnesmål bara

genom att sitta med i en rättegång. Det är tvärtom det som är den grundläggande insikten inom utsagepsykologin (för övrigt bekräftad genom experimentell forskning): det går inte att avgöra sanningshalten bara genom att lyssna på den slutliga berättelsen inför en domstol. En korrekt bedömning kräver månadslånga analyser av utsagornas alla uppkomstbetingelser och utvecklingshistoria. I själva verket är detta en bekräftelse på den urgamla juridiska insikten att man i en rättegång inte kan avgöra vad som är sant, när ord står mot ord, och när den enda bevisningen är en anklagelse. Det värsta exemplet på missbruket av utsagepsykologiska realitetskriterier är faktiskt vissa domar från Högsta Domstolen, som i strid med vetenskapliga och juridiska erfarenhetssatser, påstår att vanliga domare kan avgöra om en berättelse är sann eller falsk genom att tillämpa några enkelt tillyxade realitetskriterier (t.ex. NJA 1992, s. 446, NJA 1993, s 616).

Min uppfattning är att rättsväsendet är – och alltid har varit – självsanerande. När det i Sverige avslöjades att många har blivit oskyldigt (eller ”felaktigt”) dömda, har det skett en tillnyktring. Åklagare tycks ha gått så långt att de inte gärna väcker åtal om övergrepp mot minderåriga barn med mindre än att den misstänkte har erkänt. Domstolar tycks i ökad utsträckning ha återgått till principen att enbart en anklagelse inte är tillräcklig bevisning. Användningen av vittnespsykologer har praktiskt taget upphört, såväl av de kvalificerade utsagepsykologerna som av pseudovittnespsykologerna, och så länge domstolen inte tycks kunna skilja på en vetenskaplig och en ovetenskaplig sakkunnigbedömning så är nog detta enda lösningen. De psykologer som uppträtt i Quick-rättegångarna (och som vi utsagepsykologer tidigt varnade för) visar att inte ens höga akademiska titlar är något skydd för scharlataneri.

Eftersom utsagepsykologisk kompetens inte längre efterfrågas inom rättsväsendet håller den samlade kompetensen på att försvinna, genom att de utbildade och kvalificerade personerna successivt pensioneras. Någon ny utbildning har inte skett på mer än tjugo år, och kan inte ske så länge efterfrågan inte finns, eftersom en kvalificerad utbildning kräver noggrann handledning i verkliga rättsfall. Inom kort kommer ingen att ens ha kvalifikationer att ge sådan utbildning. Om behovet av utsagepsykologi inom rättsväsendet i framtiden skulle återkomma skulle det bli mycket svårt (om än inte omöjligt) att återskapa kompetensen, och i så fall måste man också finna en lösning på de ovan skisserade problemen: hur skall ett vetenskapligt skriftligt utlåtande kunna granskas och värderas på ett adekvat sätt inom ramen för muntlighetsprincipen och med hänsyn till juridiskt oskolade nämndemän. Man kan tänka sig att det införs särskild legitimation för de sakkunniga som får åta sig utsagepsykologiska analyser, och man kan tänka sig en särskild myndighet (eller ett särskilt rättspsykologiskt råd) som i förväg granskade hållbarheten i utlåtandena. Tills vidare är dock enklast att helt avstå från psykologiskt sakkunniga, när det gäller bedömningen av bevisfrågor.

Barnkonventionen i bakvatten

av fd regeringsrådet Bertil Wennergren

Som JO 1972 – 76 ägnade jag stor uppmärksamhet åt frågan om barns rättigheter. Jag tog till utgångspunkt de rättigheter som den då nya grundlagen tillerkänner **envar** medborgare. I sin bok ”Ett barns rättigheter” sammanfattade Ulla Jakobsson (s. 37) den linje jag följt på följande vis: ”Barnet bör ges större möjlighet än det för det mesta får idag att självt utöva sina medborgerliga fri- och rättigheter. Någon fixerad åldersgräns bör inte följas utan myndigheterna bör från fall till fall bedöma barnets mognad och omdömesförmåga och lägga denna till grund för sitt handlande. Avgörande bör vara om den underårige nått tillräcklig mognad för att förstå innebörden av det beslut det gäller. En bedömning härav bör ske utan hänsyn till övriga omständigheter, som nytta eller skada för den underårige. I övrigt skall ärende, i vilket den underårige är part, behandlas oberoende av underårigheten.” Ulla Jakobsson anförde sedan själv att den linje JO Wennergren dragit upp i JO-praxis var värd att följa upp i samtliga fall. Själva metoden för myndighet att avgöra om barnet skall få representera sig självt kunde verka förstärkande för barnets ställning. Myndigheterna måste ju i varje enskilt fall lyssna till den underårige och behandla honom eller henne som en självständig individ för att kunna bedöma mognaden.

När detta skrevs fanns 1959 års FN-proklamation om barnets rättigheter. Den ansåg jag mig också böra beakta. FN:s Barnkonvention ratificerades av riksdagen i juni 1990 men den blev inte samtidigt svensk lag i likhet med Europakonventionen. Vissa ändringar gjordes i Föräldrabalken (FB) under intryck av konventionen. Dessutom hade genom den svenska legaliseringen av Europakonventionen en del av Barnkonventionens grundsatser förmedlats till svensk rätt, särskilt då innehållet i artikel 8 om familjerättigheterna.

Barnkonventionen är ratificerad av merparten av världens länder. Allmänt är dock omvittnat att den har stora svårigheter att i sina mera avancerade delar bli förverkligad i praxis. Barn älskas i de flesta länder och man vill i regel deras bästa. Både mödrar och fäder har däremot mycket svårt att gå med på att deras barn skulle ha några egna mänskliga rättigheter inom den egna familjen. Det upplevs som ett obehörigt och främmande ingrepp i familjegemenskapen. Så länge som de inte nått vuxen ålder är det föräldrarna som enligt uråldrig tradition skall få bestämma över dem och de skall inte ha någon egen bestämmanderätt av mänsklig rättighetskaraktär. Så har det alltid varit och så skall det fortsätta att vara. En annan ordning är man inte beredd att anamma. Barnkonventionen torde heller inte bli följd i Sverige utan att göras till svensk lag.

Unicef publicerade 2002 en ”Implementation Handbook for the Convention on

the Rights of the Child". Den följdes sedan av en svensk version i vilken artikel för artikel redogörs för hur konventionen beaktats i svensk lagstiftning. Redogörelserna är objektiva vilket inte hindrar att de också innehåller kritik. Jämför man innehållet i den svenska versionen med den engelska får man emellertid ett intryck av att den svenska versionen är en censurerad variant, eftersom den engelska versionen innehåller åtskilliga rekommendationer som är utelämnade i den svenska, förmodligen därför att de är svårförenliga med den svenska rätten.

I den svenska versionen ägnas särskild uppmärksamhet åt grundsatsen om barnets bästa men bilden är inte lika nyanserad som i den engelska versionen. I svensk anda understryks skyddsaspekten medan det talas tyst om informationsaspekten. Det kan räcka med att peka på vad den svenska handboken har att säga om artikel 12 i konventionen för att det skall stå klart hur litet den artikeln har tillåtit öva inflytande på utvecklingen av ett barns mänskliga rättigheter i Sverige.

I artikel 12 står att konventionsstaterna skall tillförsäkra det barn, som är i stånd att bilda egna åsikter, rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter skall tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. För detta ändamål skall barnet särskilt beredas möjlighet att höras, antingen direkt eller genom företrädare eller lämpligt organ och på ett sätt som är förenligt med den nationella lagstiftningens procedurregler, i all domstols- och administrativa förfaranden som rör barnet.

FN:s barnkommitté har enligt den engelska handboken ständigt betonat att barn måste ses som aktiva medborgare med rättigheter och att ett **huvudsyfte** med konventionen är att poängtera att mänskliga rättigheter också omfattar barn. Artikel 12 stryker under barns ställning som enskilda individer med grundläggande mänskliga rättigheter, egna åsikter och känslor. Det kan tilläggas att det finns särskild anledning att uppmärksamma barns känslor, eftersom ett känsloliv träder tidigt i dagen hos ett barn. Socialtjänsten och domstolarna har inte annat än undantagsvis tagit till sig vad FN:s barnkommitté predikar om barn som aktiva medborgare med egna rättigheter. När man hänvisar till barnets bästa innefattar man vanligen bara en skyddsaspekt men inte några rättigheter. Gör man gällande att det är viktigt att inhämta ett barns egna åsikter blir svaret oftast att det räcker med att höra föräldrarna.

Jämför man med de ändringar som Barnkonventionen föranlett i FB är olikheterna mot Barnkonventionen flera och mer betydande än likheterna. Likheterna är mer eller mindre halvhjärtade. I 16 kap 1§ Föräldrabalken står det t.ex. att **barn** skall behandlas med aktning för sin person och egenart och inte får utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling. Intet sägs om att ett barn har egna mänskliga rättigheter som skall respekteras. I motiven (prop 1981/82:168 s. 60) framhålls att framför allt vårdnadshavare skall ta hänsyn och visa respekt för de individuella egenskaper och särdrag som ett barn har. Det stryks under att barn efter sin födelse med stigande ålder har rätt till ett allt starkare integritetsskydd. Barnets rätt till privatliv och skydd mot insyn kan dock av naturliga skäl inte vara absolut.

Inskränkningar måste tålas och accepteras för att vårdnadshavaren skall kunna fullgöra sin tillsynsskyldighet (jfr 6 kap 2 § andra stycket). Uppseendeväckande är att synpunkter saknas på hur t.ex. sociala myndigheter och domstolar skall respektera ett barns person och egenart och att de inte får utsätta ett barn för en kränkande eller diskriminerande behandling t.ex. inte utan mycket vägande skäl får förbjuda ett omhändertaget barn kontakt med åtminstone en av sina föräldrar.

6 kap 19 § första stycket FB föreskriver att rätten skall se till att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillbörligt utredda. I fjärde stycket läggs till att, om det inte är olämpligt, skall den som verkställer utredningen försöka klarlägga barnets inställning. Göran Ewerlöv framhåller i sin kommentar i Karnov 1 s. 411 not 218 att det givetvis inte är lämpligt att försöka få fram inställningen hos ett barn som inte är tillräckligt gammalt eller moget att ha en egen uppfattning i saken men han framför ingen egen uppfattning om hur denna tillräcklighetsbedömning skall göras. Detta måste beklagas eftersom i brist på vägledande uttalanden den gamla tolvårsregeln i tysthet lever kvar i praxis fast den är upphävd. Ewerlöv anför vidare att det också kan vara olämpligt att forska i barnets inställning, om barnet är särskilt känsligt och det är känt genom annan utredning vad barnet tycker. Detta är ett uttalande som lätt uppmuntrar till att man endast lyssnar till föräldrarna och det är olyckligt, framför allt när de tycker olika. Alltför ofta åberopar en domstol, som inte är positivt inställd till frågan om barns mänskliga rättigheter och som vill slippa höra barnet, att en utredning om barnets inställning inte behövs.

I Unisefs kommentar står följande om begreppet **"barns bästa"**. Artikel 3 i konventionen slår fast att vid alla åtgärder, som rör barn, vare sig de vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ, barnets bästa skall komma i främsta rummet. Tolkningar av barnets bästa kan inte gå före eller åsidosätta någon av de andra enskilda artiklarna. Det framhålls att begreppet får särskild betydelse i situationer där andra mer specifika bestämmelser i konventionen inte kan tillämpas. Jag uppfattar detta så att barnets bästa inte skall tillämpas som en självständig rättighet utan som en allomfattande konventionsdevis. Med den synen går det inte att som alltför ofta sker hos socialförvaltningar och domstolar handla efter eget tyckande för att bringa övriga artiklar ur världen.

Artikel 12 i konventionen kräver att konventionsstaterna skall tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter skall tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. FN:s barnkommitté framhävde tidigt att artikel 12 skulle betraktas som en grundläggande princip. Som sådan är den enligt kommentaren relevant för alla aspekter på genomförandet av Barnkonventionen och tolkningen av alla de andra artiklarna. Den synen på artikeln är förmodligen den som det fortfarande är svårast att få tillämpad i vårt land och många andra länder, som alldeles som vi inte har förmått sig att tänka om i fråga om ett barns medborgerliga status. Slagordet **"barnets bästa"** används alltför ofta för att överskugga ett barns rätt att få uttrycka sina egna åsikter

och få dem beaktade. Högsta domstolen gav mig inte prövningstillstånd för att få denna grundläggande princip prövad för svensk rätts del. Kanske ansåg domstolen att tiden ännu inte är mogen för att slå fast principen som ett barns mänskliga rättighet. Förhåll det sig så var det inte meriterande. Sverige borde gå i spetsen för att få principen genomförd och FN:s syn på ett barns mänskliga rättigheter etablerad. Från Europarådets sida har försök gjorts att föra utvecklingen framåt. 2004 utgav Europarådet en skrift om "Children, participation, projects – how to make it work". Där anfördes att "despite the possibility for Children's expression afforded by the convention, children still feel quite often that adults neither listen to nor respect their views. They still have a weak position in modern societies, low status, little power and often no control over their own lives within the family, school, residential institutions, community, social services and politics. According to the United Nations Convention on the Rights of the Child, children are not mere objects of decisions taken by adults, but active equal citizens and social actors. This means that children should be valued as people in their own right, rather than as mere adjuncts to their parents. Detta var ord och inga visor.

Rebecca Stern har 2006 vid Uppsala universitet lagt fram en avhandling om "The Child's Rights to Participation – Reality or Rethoric, i vilken hon undersöker orsakerna till att det är så svårt att få Barnkonventionen att slå igenom. Enligt henne är den väsentligaste orsaken i de olika länderna oftast att den politiska viljan saknas utanför det diplomatiska sammanhanget. Barns rättighet att få sina åsikter respekterade och beaktade är trots att den är en av konventionens kärnpunkter inte toppprioriterad bland konventionsstaterna. Staternas rapporter förtäljer om svårigheterna som staterna erfar inte minst beträffande artikel 12 och en avsaknad av politisk vilja att övervinna dem. Tyskland har t.ex. rapporterat att föreställningen att vuxna vet själva vad som är bäst för barnen är fast ingjuten i många människors tänkesätt. Det kan tilläggas att detta inte bara gäller föräldrar utan också t.ex. lärare, socialtjänstemän, socialnämndsledamöter och domare. Rebecca Stern stryker under att det som alla stater har gemensamt är den svåra processen att ändra attityderna hos vuxna gentemot barn och barns deltagande i beslutsprocesser. Rebecca Stern menar (s.261) att det som gör artikel 12 så radikal och så svår att acceptera för gemene man är dess förskjutning av makt för vuxna medborgare till medborgare som är barn. För egen del tror jag att det har med människors medfödda egoism att göra. Att medge att ett barn skall få ha ett ord med i laget bjuder emot en vuxens självkänsla inte minst med tanke på att han eller hon som barn själv behandlats som underordnad. Jfr ordspråket "Barn skall tåga tills de blir tillfrågade".

Barnkonventionen har föranlett vissa jämkningar också i andra lagar än FB t.ex. i lagen om vård av unga. Men revisionen har inte sträckt sig till Brottsbalken och dess bestämmelser i 7 kap 4 § om egenmäktighet med barn. Där är föreskrivet att den som obehörigen skiljer ett barn under femton år från någon som har vårdnaden om barnet döms för egenmäktighet med barn till böter eller fängelse i sex månader, om gärningen inte utgör brott mot frihet. Straffrättskommittén anförde i sitt förslag att för tillämpningen av stadgandet liksom av den tidigare bestämmelsen i SL 15:8 a barnets

vilja eller eget förhållande är utan betydelse. Detta uttalande återges fortfarande utan närmare förklaring i kommentaren till bestämmelsen men kan rimligen inte sedan Barnkonventionens tillkomst vara tillämpligt utan borde omedelbart bringas ur världen. I stället kunde föreskrivas att barnets åsikter skall inhämtas och beaktas.

Barnkonventionen är obestriddligen inte en svensk lag men Europakonventionen är det och den innehåller bestämmelser om mänskliga rättigheter som inte har motsvarighet i den svenska grundlagen. Rättigheterna i fråga gäller för "envar". Att rätten till liv gäller även för ett nyfött barn är självklart. Däremot kan diskuteras vid vilken ålder och mognad rätten till tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet samt yttrandefrihet och rätten till privatliv träder i tillämpning. Detsamma gäller för övrigt också den svenska grundlagens rättighetsstadganden. I boken Barnens och de ungas rättigheter (1981) redovisas ett seminarium som hölls 1980 angående grundlagens skydd för minderåriga. Mycket vatten har dock sedan dess runnit under rättigheternas broar. Tiden är utan tvekan inne för en ny förutsättningslös analys.